

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้ เป็นการประเมินผลสัมฤทธิ์โครงการประสานพลังแผ่นดินอาชนาญา เศพดิค กรณีตัวอย่างจังหวัดสงขลา ซึ่งได้เลือกพื้นที่ อ.เมืองสงขลา เป็นพื้นที่ตัวอย่างในการประเมิน

๕.๑ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์ในการประเมิน มีดังต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาวิธีการดำเนินงานของวิทยากร กระบวนการ (ครู ก.) เจ้าหน้าที่ศูนย์ พลังแผ่นดิน (ครู ข.) และผู้ประสานพลังแผ่นดิน (ปพส.)
๒. เพื่อศึกษาถึงผลการปฏิบัติงานของบุคลากรตามข้อ ๑ ต่อนบุคลากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
 ๓. เพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์ของผู้ปฏิบัติงานตามข้อ ๑
 ๔. เพื่อศึกษาถึงความพอใจของประชาชนในหมู่บ้าน/ชุมชนต่อการดำเนินงานในโครงการฯ
 ๕. เพื่อศึกษาอุปสรรคของการดำเนินงานของบุคลากรตามข้อ ๑
 ๖. เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และ การสนับสนุนการปฏิบัติงานในพื้นที่ ให้เกิดความยั่งยืนของโครงการฯ

๕.๒ คำถามการวิจัย

ในการประเมินมุ่งตอบคำถามต่อไปนี้

๑. ในระดับอำเภอ วิทยากรกระบวนการ (ครู ก.) มีวิธีดำเนินการโครงการฯ อย่างไร มีผลสัมฤทธิ์และปัญหาอุปสรรคออย่างไรบ้าง
๒. ในระดับตำบล/เทศบาล เจ้าหน้าที่ศูนย์พลังแผ่นดินฯ (ครู ข.) มีวิธีดำเนินการโครงการฯ มีผลสัมฤทธิ์ และปัญหาอุปสรรคออย่างไรบ้าง
๓. ในระดับหมู่บ้าน/ชุมชน ผู้ประสานพลังแผ่นดินฯ มีวิธีดำเนินการโครงการฯ อย่างไร มีผลสัมฤทธิ์และปัญหาอุปสรรคออย่างไรบ้าง

๔.๓ วิธีดำเนินการวิจัย

การประเมินครั้งนี้ใช้วิธีการประเมินเชิงคุณภาพเป็นหลักเสริมด้วยแบบสอบถามเชิงปริมาณเกี่ยวกับความพอใจในด้านต่าง ๆ ของประชาชนต่อโครงการฯ

ประชากรในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนในเขตจังหวัดสงขลา โดยเลือกกลุ่มตัวอย่าง จากเขต อำเภอเมืองสงขลา จำนวน ๖ ตำบล/เทศบาล คือ เทศบาลนครสงขลา ต.เขาภูป่า ต.พะวง ต.ทุ่งหวัง ต.เกาะเต้า และ ต.เกาะขอ โดยทาง อ.เมืองสงขลา ได้ให้ความอนุเคราะห์จัดกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งประกอบด้วย บุคคลเป้าหมายจากพื้นที่ที่เคยมีปัญหาการแพร่ระบาดของยาเสพติดครบทั้ง ๓ ระดับ เข้าร่วมในการให้ข้อมูล ดังนี้ ระนาครุนแรง จำนวน ๘๒ คน ระดับปานกลาง จำนวน ๕๖ คน และระดับเบาบาง จำนวน ๘๙ คน รวมทั้งสิ้น ๒๒๗ คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย นี ๒ ลักษณะ คือ

๑. แบบสอบถามความพอใจของประชาชนต่อโครงการ (การประเมินเชิงปริมาณ)

๒. ชุดคำถามสำหรับการสัมภาษณ์ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) คำถามสำหรับสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group Discussion) กลุ่มละ ๑๐ คน

(๒) คำถามสำหรับสัมภาษณ์เจาะลึก (Indepth Interview) บุคคล เป้าหมาย

การเก็บรวบรวมข้อมูล คณาผู้วิจัยได้จัดให้มีการสนทนากลุ่มย่อย ในระหว่างวันที่ ๒๗ - ๓๑ ตุลาคม ๒๕๕๖ และวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๖ ที่โรงแรมพาวิเลียน สงขลา อ.เมือง จ.สงขลา และทำการสัมภาษณ์เจาะลึกบุคคลเป้าหมายในระยะเวลาໄล่เดี่ย กัน พร้อมกันนี้ก็ได้รวบรวมข้อมูลจากแบบสอบถามเชิงปริมาณ จากผู้เข้าร่วมสนทนา กลุ่มด้วย จำนวน ๑๘๙ ชุด จาก ๓๐๐ (คิดเป็น ๖๒.๖๖%) และวิเคราะห์ด้วย เครื่องคอมพิวเตอร์ ส่วนข้อมูลจากการสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยการ วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

๕.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล

คณะกรรมการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

๑. ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลจากแบบสอบถามเชิงปริมาณ จากการสนทนากลุ่มข้อมูลและการสัมภาษณ์เจาะลึกที่ได้

๒. นำข้อมูลจากแบบสอบถามเชิงปริมาณมอบให้กับส่วนกลาง (สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา) ทำการประเมินผลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ (ร่วมกับจังหวัดอื่น) และนำผลการวิเคราะห์ แสดงค่าเฉลี่ยของความพอดิจต่อโครงการแปลผล โดยมีเกณฑ์การพิจารณาดังนี้

ค่าเฉลี่ย ๔.๕๐-๕.๐๐ หมายถึง ความพึงพอใจตามประเด็นนี้ในระดับมากที่สุด

ค่าเฉลี่ย ๓.๕๐-๔.๕๖ หมายถึง ความพึงพอใจตามประเด็นนี้ในระดับมาก

ค่าเฉลี่ย ๒.๕๐-๓.๔๖ หมายถึง ความพึงพอใจตามประเด็นนี้ในระดับปานกลาง

ค่าเฉลี่ย ๑.๕๐-๒.๔๖ หมายถึง ความพึงพอใจตามประเด็นนี้ในระดับน้อย

ค่าเฉลี่ย ๐.๐๐-๑.๔๖ หมายถึง ความพึงพอใจตามประเด็นนี้ในระดับน้อยที่สุด

๓. นำข้อมูลจากการสนทนากลุ่มข้อมูลและการสัมภาษณ์เจาะลึก มาทำการ Coding Sort สรุปสาระสำคัญ เขียนพรรณนาความ เพื่อตอบคำถามวิจัยที่ตั้งไว้ เพื่อทำรายงานขั้นสุดท้ายต่อไป

๕.๕ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้ทราบผลการประเมินดังนี้

๑. การดำเนินงานของวิทยากรกระบวนการ (ครุ ก.) มีผลต่อการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาเด็กนักเรียน (ครุ ข.) และผู้ประสานพัฒนาเด็กนักเรียน (ปพส.) สามารถเกื้อหนุนการปฏิบัติงานของผู้เกี่ยวข้องได้ในระดับดี และมีความเข้มแข็งเป็นที่น่าพอใจ

๒. การปฏิบัติงานของวิทยากรกระบวนการ (ครุ ก.) ยังมีอุปสรรคและปัญหางาน ประการ เช่น มีผู้ปฏิบัติงานไม่ครบตามจำนวนที่กำหนด เนื่องจากมีการโยกย้ายตำแหน่งหน้าที่ มีงบประมาณสนับสนุนยังไม่เพียงพอ มีภาระงานประจำอย่างอื่น ค่อนข้างมากเป็นต้น

๓. การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาผู้ด้อยคุณภาพ (ครู ช.) มีส่วนเกื้อหนุนสำคัญต่อการปฏิบัติงานของผู้ประสานพลังแผ่นดินฯ ในทุกชุมชน และยังเป็นพลังสนับสนุนการปฏิบัติงานของ ครู ก. ที่สำคัญ ซึ่งทำให้โครงการฯ มีผลสัมฤทธิ์และเป็นที่พอใจของประชาชนในระดับมาก ในพื้นที่ทุกระดับของการระบาดของปัญหายาเสพติด

๔. การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาผู้ด้อยคุณภาพ (ครู ช.) ประสบกับปัญหาและอุปสรรคบางประการ เช่น การขาดงบประมาณสนับสนุน การเบี้ยบังเวลาในการประกอบอาชีพ การขาดช่วง/กำลังใจ ตลอดจนการไม่มั่นใจในความปลอดภัย แต่อย่างไรก็ได้มีความตั้งใจที่จะปฏิบัติงาน เพราะเห็นคุณค่าและประโยชน์ของโครงการนี้

๕. การปฏิบัติงานของผู้ประสานพลังแผ่นดิน (ปพส.) โดยรวมอยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ มีเป็นจำนวนมากที่ได้ปฏิบัติงานด้วยความเสียสละ เพราะเห็นแก่ความสงบสุขในหมู่บ้าน/ชุมชน และช่วยลดปัญหาอื่น ๆ ให้แก่หมู่บ้าน/ชุมชน เนื่องจากโครงการนี้สามารถจัดหารือผ่อนคลายปัญหายาเสพติดลงได้

๖. การปฏิบัติงานของผู้ประสานพลังแผ่นดินฯ (ปพส.) มีปัญหาและอุปสรรคสำคัญเกี่ยวกับ การขาดการร่วมมือจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลส่วน ในบางพื้นที่โดยเฉพาะ ตัววะ มีประชาชนหรือผู้ปกครองบางคนขังไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร ต้องปฏิบัติงานด้วยความเสี่ยงด้วย และต้องเสียเวลาามาดำเนินการโดยไม่ให้ได้รับผลตอบแทนทางการเงินใด ๆ

๗. ทั้งเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานพลังแผ่นดินฯ (ครู ช.) และผู้ประสานพลังแผ่นดินฯ (ปพส.) เน้นว่าได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิผลในระดับที่น่าพอใจแม้ในบางพื้นที่จะไม่สามารถจัดปัญหายาเสพติดได้อย่างหมดสิ้น แต่ก็สามารถลดความรุนแรงลงได้จนกล่าวได้ว่าการปฏิบัติงานดังกล่าวประสบผลสำเร็จ

๘. ความพึงพอใจของประชาชนต่อโครงการฯ โดยรวมอยู่ในเกณฑ์ปานกลางถึงมาก เพราะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ในหมู่บ้าน/ชุมชน ได้โดยที่ไม่เคยคาดหวัง มาก่อน ทำให้ประชาชนมีวิถีชีวิตที่สงบสุข ลดความวิตกกังวลค้านต่าง ๆ ลงไปมาก เช่น ปัญหาการลักขโมย การสร้างความเดือดร้อนรำคาญ จากเยาวชน ผู้เสพยา เป็นต้น ประชาชน

โดยรวม ยังพอยในระดับมากกับการรวมพลังกันสร้างความเข้มแข็งให้ ชุมชนในการต่อต้านยาเสพติด

๕. ประชาชนมีความคิดเห็นที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้

- ๑) ให้รัฐบาลนโยบายนี้อย่างต่อเนื่อง และจริงจัง แม้ว่ามีเหตุจำเป็นต้องเปลี่ยนรัฐบาล ก็ขอให้ดำรงคงนโยบายการทำงานกับยาเสพติดไว้ โดยให้ถือว่าเรื่องนี้เป็นภาระแห่งชาติ
- ๒) ให้รัฐบาล/เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบใช้มาตรการขั้นเด็ดขาดในการปราบปรามและลงโทษผู้กระทำความผิดอันเกี่ยวเนื่องกับยาเสพติดอย่างจริงจัง
- ๓) ให้เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ปฏิบัติงานอย่างตรงไปตรงมา มีความซื่อสัตย์ และยุติธรรม ไม่เห็นแก่พรรคพวาก เพื่อนฝูง หรือญาติพี่น้อง
- ๔) ให้มีการประชาสัมพันธ์ทางสื่อต่าง ๆ ทุกรูปแบบอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ประชาชนตระหนักในพิษภัยของยาเสพติดเหมือนเช่นที่ผ่านมาในช่วงทำงานแคมป์กับยาเสพติด
- ๕) ให้รัฐบาลแก้ไขกฎหมาย/บทลงโทษให้มีความเด็ดขาดและรุนแรง เมื่อกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ สนับสนุนรัฐบาลเชียร์
- ๖) ให้รัฐบาลหาทางสร้างงานสร้างอาชีพให้คนในชุมชน โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่นที่ไม่ได้อยู่ในระบบโรงเรียน ได้มีอาชีพและมีงานทำ
- ๗) ให้หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งของภาครัฐและเอกชน ร่วมมือกันให้ความรู้แก่ ประชาชนในเรื่องของการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชนให้มากขึ้น
- ๘) ให้ชุมชน ภาครัฐและองค์กรเอกชนต่าง ๆ ร่วมกันจัดกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางด้านกีฬาและวัฒนธรรมประเพณีของคนในชุมชนให้มากขึ้น เพื่อให้คนในชุมชนเกิดความรักความผูกพันต่อกัน
- ๙) ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องทางให้ประชาชน เกิดการเรียนรู้ที่จะช่วยกันควบคุมคุณภาพให้ชุมชนของตนปลดจากยาเสพติด
- ๑๐) ให้รัฐบาลมาตรการดำเนินการควบคุม ตรวจสอบการแก้ไขปัญหายาเสพติด ในสถานศึกษาอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรมมากขึ้น ไม่ใช่ทำเพราถูกสั่งมา

(๑) ให้ภาครัฐ/ผู้ที่รับผิดชอบ หมายเหตุการและแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหา การติดสารเสพติดชนิดอื่น หลังจากการเข้มงวดกับการปราบปรามยาเสพติด

(๒) ให้มีการรณรงค์ให้สถาบันครอบครัวระหนักในการเอาใจใส่ ดูแลบุตรหลานและคนในครอบครัว ให้ห่างไกลจากยาเสพติดให้มากยิ่งขึ้น

(๓) ให้ภาครัฐดำเนินการป้องกันและปราบปรามอย่างจริงจังกับขบวนการค้ายาเสพติด โดยเฉพาะ คนของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ไม่ใช่ทำแบบลูบหน้าปะจะมูก

(๔) ให้ทางราชการช่วยจัดทางบประมาณสนับสนุนผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ เพื่อเป็นการบำรุงรักษาและกำลังใจ โดยเฉพาะการซคเซยรายได้ที่ขาดหายไป จากการปฏิบัติงานในโครงการนี้

(๕) ให้ทางราชการหมายเหตุการและแนวทางการรักษาความปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สินของผู้ปฏิบัติงานในโครงการนี้

๕.๖ การอภิปรายผล

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล การประเมินผลสัมฤทธิ์โครงการประสานพลังแผ่นดิน เอาชนะยาเสพติด กรณีตัวอย่าง จังหวัดสงขลา ครั้งนี้มีประเด็นที่น่าสนใจ ควรได้นำมาอภิปราย ดังนี้

๑. บทบาทของครู ก. ต่อผลสัมฤทธิ์ของโครงการฯ แม้ว่ามีความสัมพันธ์กับความสำเร็จของโครงการฯ อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ แต่ก็ปรากฏว่าทีมปฏิบัติงานของครู ก. มีไม่ครบตามจำนวนที่ได้รับการอบรม คือ จำนวน ๕ คน (จังหวัดสงขลา, ๒๕๔๖: ๒๔) ทั้งนี้ เนื่องจากการยกข่ายไปรับตำแหน่งใหม่ / เปลี่ยนแปลงหน้าที่ทำการทำงานในระบบทีมงานลคลความเข้มแข็งลงไป และเนื่องจากงานในโครงการนี้เกี่ยวข้องโดยตรงกับครู ก. บางคน เช่น ปลัดอำเภอฝ่ายป้องกัน และสาธารณสุขอำเภอ จึงทำให้การทำงานตกอยู่กับ ครู ก. บางคน ซึ่งเป็นผลให้การปฏิบัติงานพื้นที่ลคลประสิทธิภาพลง ทำให้ผู้ปฏิบัติงานคือ ครู ข. และผู้ประสานพลังแผ่นดินขาดขวัญกำลังใจในการปฏิบัติงาน ในส่วนของความรู้ที่ครู ก. ได้รับการอบรมมาไม่สอดคล้องกับการนำไปปฏิบัติงานจริง จึงทำให้มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ของการปฏิบัติงาน

๒. บทบาทของครู ข. แม้จะมีส่วนสำคัญต่อความสำเร็จของโครงการฯ แต่ก็พบว่า ครู ข. จำนวนไม่น้อยได้รับการอบรมหมายการกิจที่ไม่ชัดเจน ประกอบกับการ

ทำงานที่ซึ่งไม่มีการรวมพลังกันอย่างหนียวแน่นมากพอ อันเนื่องมาจากครุ ข. บางคนไม่เข้าใจในบทบาทของตน และบางคนได้รับการแต่งตั้งโดยที่เจ้าตัวขาดความสำนึกในการปฏิบัติหน้าที่เพื่อส่วนรวม จึงส่งผลให้ประสิทธิภาพการทำงานในโครงการ

๓. ผู้ประสานพลังแผ่นดิน ส่วนหนึ่งถูกคัดเลือกมาโดยจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้ที่มีตำแหน่งหรือบทบาทในหมู่บ้าน/ชุมชนอยู่แล้ว ทำให้การกระจายความรับผิดชอบยังไม่เป็นไปอย่างทั่วถึง อย่างไรก็ต้องใช้บุคลากรที่มีตำแหน่งอยู่แล้ว ในอีกด้านหนึ่งก็มีส่วนที่เป็นผลดี เพราะทำให้บุคคลเหล่านั้นมีเครือข่ายเชิงอำนาจในการปฏิบัติงานให้เป็นผลสำเร็จได้ง่ายขึ้น

๔. ความสำเร็จของโครงการฯ นอกจากจะเป็นผลจากการปฏิบัติหน้าที่ของครุ ก. ครุ ข. และผู้ประสานพลังแผ่นดินโดยตรงแล้ว ยังมีส่วนเนื่องมาจากความชัดเจนของนโยบาย และการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องที่ช่วยกระตุ้นความสำนึกของประชาชนโดยรวมอีกด้วย

๕. ศักยภาพข้อจำกัดค้านเวลาที่ต้องทำให้การปฏิบัติงานมากกว่าผลการปฏิบัติจริง กล่าวคือ มีผู้ประสานพลังแผ่นดินฯ (ปพส.) บางคนขาดความพร้อมในการปฏิบัติงาน จึงทำให้โครงการไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร

๖. การมีงบประมาณสนับสนุนไม่เพียงพอ และบางคนต้องใช้เงินส่วนตัวมีการทำงานทำให้ขาดวัน และกำลังใจในการปฏิบัติงาน เมื่อมากฎิบัติงานในโครงการนี้จึงทำให้ขาดรายได้ประจำ ส่งผลให้การทุ่มเทเพลังศ้านต่าง ๆ ให้กับโครงการนี้ยังไม่เต็มที่

๗. ความสำเร็จของการประกาศสังคมอาชันะยาเสพติดผนวกกับโครงการประสานพลังแผ่นดิน ทำให้มีส่วนเกื้อกูลที่สำคัญต่อการแก้ปัญหาอื่น ๆ ในชุมชน ประชาชนจึงได้ทุ่มเทให้ความร่วมมือกับโครงการนี้ ดังเห็นได้จากการที่ประชาชนรู้สึกมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเพิ่มขึ้น และหมดความกังวลห่วงใยเกี่ยวกับลูกหลานจะติดยา

๔.๓ ข้อเสนอแนะ

ก. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การที่จะทำให้มีการปฏิบัติงานตามโครงการนี้ให้เกิดผลอย่างยั่งยืนนั้น ข้อมูลจะเกี่ยวข้องกับบทบาทของภาคส่วนต่าง ๆ ในลักษณะที่ต้องส่งเสริมและประสานกันอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ

๑. รัฐควรจัดให้มีนโยบายอ่อนโยนอย่างต่อเนื่อง จริงจัง โดยมีแผนปฏิบัติงานที่ชัดเจน มีการจัดงบประมาณสนับสนุนอย่างเพียงพอและศึกษาประเมินผลการปฏิบัติงานอย่างเป็นระบบ เพราะจากผลการวิจัยพบว่าประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยและพร้อมที่จะสนับสนุนนโยบายนี้ต่อไป

๒. รัฐ ชุมชน และห้องเรียนองค์กรเอกชนรวมทั้งองค์กรธุรกิจต่าง ๆ ควรร่วมกันระดมทุนพยากรณ์มาสนับสนุน การจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ลานกีฬา ตลาดทั้งจัดตั้งกองทุนสนับสนุนการอาชีวะชนาสพศิลป์ เพราะจากผลการวิจัยพบว่าชุมชนขาดแคลนสิ่งเหล่านี้

๓. ควรมีการประชาสัมพันธ์โครงการอย่างต่อเนื่อง เพื่อปลูกจิตสำนึกในการต้านยาเสพติดให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืนและมั่นคง ซึ่งต้องร่วมกันดำเนินการทั้งโดยภาครัฐและเอกชน ทั้งระดับรัฐบาลและระดับชุมชน เพราะผลจากการวิจัย พบว่า การประชาสัมพันธ์ของภาครัฐมีผลสำคัญต่อการตื่นตัวและการสนับสนุนโครงการในปัจจุบัน

๔. หน่วยงานราชการต่าง ๆ รวมทั้งตำรวจในท้องที่จะต้องสอดส่องตรวจสอบ คุ้มครองพื้นที่ต่าง ๆ อย่างทั่วถึง โดยจัดให้มีอาสาสมัครและแนวร่วมช่วยกันคุ้มครองเวลา เพราะเป็นการประสานพลังแผ่นดินระหว่างภาครัฐกับประชาชนอย่างแท้จริง

๕. ควรจัดให้มีมาตรการค้านการศึกษาอ่อน懦 ที่มีลักษณะบูรณาการ ทั้งด้านยาเสพติดโดยตรงและด้านอื่น ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ การมีงานทำและอาชีพตลอดจนส่งเสริมให้ชุมชนได้มีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ จากการวิจัยพบว่า การแพร่ระบาดของยาเสพติดเกิดขึ้นในหมู่วัยรุ่นที่อยู่ในระบบโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ และผู้ที่ว่างงาน

๖. ประชาชนควรได้ร่วมพัฒนาในลักษณะต่าง ๆ ให้สามารถคุ้มครองและป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดได้ด้วยตนเอง โดยการจัดระบบห้องเรียนองค์กร ชุมชนขึ้นมาในลักษณะเป็นเครือข่ายซึ่งกันและกันเพื่อประสานจากจะดูแลป้องกันชุมชนของตนเองแล้วยังเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดขึ้นในชุมชนอื่นอีกด้วย

๗. ควรส่งเสริมให้มีการนำหลักปฏิบัติในทางศาสนามาใช้ให้เกิดผล บุคลากรในทุกศาสนาควรได้ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติงานเผยแพร่องค์ธรรมะเชิงรุกให้สามารถนำไปใช้แก่ปัญหาสังคมต่าง ๆ ได้ อย่างแท้จริง จากผลการวิจัยพบว่า บางชุมชนสามารถนำหลักปฏิบัติในทางศาสนามาใช้ให้บังเกิดผล

๘. เป็นที่สังเกตว่า ในสังคมมุสลิม แม้ในบางชุมชนจะสามารถป้องกันและแก่ปัญหายาเสพติดได้ โดยใช้หลักการทางศาสนา แต่ในบางชุมชนกลับมีปัญหาทั้งการค้าและการเสพค่อนข้างรุนแรง รัฐบาลควรจะทำการวิเคราะห์วิจัยสาเหตุของปรากฏการณ์นี้ เพื่อนำเอาองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์ต่อไป จากผลการวิจัยพบว่า ชุมชนมุสลิมบางชุมชนมีการแพร่ระบาดของยาเสพติดอย่างรุนแรง

๙. ในชุมชนเมืองของจังหวัดสงขลา เป็นแหล่งรวมของสถานศึกษา มีหอพัก และสถานศึกษาจำนวนมาก มีแหล่งท่องเที่ยวชายทะเล ที่มีบริเวณกว้าง ทำให้การแพร่ระบาดของยาเสพติดเป็นไปได้ง่าย บทบาทของผู้ประสานพลังแผ่นดินย่อมจะต้องดำเนินการอย่างเข้มข้นและแตกต่างจากที่อื่น เพราะจากการวิจัยพบว่า มีการแพร่ระบาดของยาเสพติดจากแหล่งศักดิ์สิทธิ์เป็นจำนวนมาก

๑๐. จังหวัดสงขลา เป็นแหล่งประมงทางทะเลที่สำคัญ และมีท่าเรือหลายแห่ง จึงเป็นแหล่งชุมชนของแรงงานต่างด้าว โดยเฉพาะแรงงานประมง ซึ่งง่ายต่อการแพร่ระบาดของยาเสพติด ทำให้การค้าและการเสพเป็นไปได้โดยสะดวก แต่การติดตามคุ้มครองระหว่างที่อยู่ในทะเลให้ทั่วถึงย่อมเป็นไปได้ยาก รัฐบาลจึงควรมีมาตรการพิเศษเพื่อป้องกันการแพร่ระบาดอย่างมีประสิทธิภาพ

บ. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

๑. จังหวัดสงขลา มีชุมชนที่หลากหลาย เช่น ชุมชนชาวประมง ผู้ใช้แรงงานนักเรียน นักศึกษาที่อาศัยอยู่ในหอพัก หญิงอาชีพบริการ เป็นต้น จึงควรทำการศึกษาวิจัยแนวทางการจัดระเบียบชุมชนเพื่ออาชันนะยาเสพติดอย่างยั่งยืน

๒. ควรศึกษาวิจัยปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จในการใช้มาตรการสูกุม-ปักดูในชุมชนมุสลิม เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติในชุมชนมุสลิมอื่น ๆ ต่อไป

๓. ศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการแพร่ระบาดของยาเสพติดในสังคมมุสลิมทางภาคใต้

๔. ศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมและแนวทางการนำบัคผู้เสพที่เลิกเสพยา แล้วหันไป
เสพสารเสพติดอย่างอื่น เช่น ใบกระท่อม กัญชา หรือความกว้างสารระเหย

